

*Др Срђан Шаркић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

ГРАДСКО СТАНОВНИШТВО У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ¹

Сажетак: У раду се испитује правни положај градског становништва, које у средњовековној Србији није представљало аутономан ситележ, заснивен у сепалешким скупштинама, као што је то био случај са западноевропским феудалним монархијама. Разликовали су се градови у унутрашњости Србије, приморски градови и градови освојени од Византије, чији правни сителитус није био идентичан. Најширу аутономију имали су приморски градови, а међу њима Кошор. Иако грађанство није представљало аутономан, сепележ у Србији, Душанов законик поклада по себну јажњу градовима као управним, војним и привредним центрима.

Кључне речи: Кошор, Будва, рударски градови, византијски градови, аутономија, акросепих, подградје, град, градина, градац, повласитице.

Градско становништво средњовековне Србије било је и у правном и у друштвеном погледу врло хетероген стележ.² Њихов назив – грађани (грагани, граждани) изведен је од именице град (градь), која у средњовековном језику није имала исто значење као и данас. Изворно, град је утврђени објекат (тврђава) у коме је становништво могло да пронађе склониште.³ Временом, људи су се настањивали у подножју и околу тврђаве

¹ Рад је посвећен пројекту *Теоријски и практични проблеми сепарања и примене права – Србија и ЕУ*, који финансира Правни факултет у Новом Саду.

² У претходним бројевима Зборника (XLIV/2, XLIV/3, XLV/1) писао сам о различитим категоријама зависног становништва у средњовековној Србији. Рад који је пред читаоцем представља логични наставак тих разматрања.

³ Видети одредницу *Град* (Ј. Максимовић), у *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић (у даљем тексту *ЛССВ*), Београд 1999, стр. 122-124. Аутор наводи и детаљан списак литературе о том питању.

бавећи се махом трговином и занатима и таква насеља „испод града“ почела су да се називају *ѿодѣрађе (подградие)*⁴, *suburbium*⁵ или понекад и *амборија*.⁶ У текстовима из XV века за подграђе се користи и израз *варош (варошь)* изведен од мађарске речи *vár* = тврђава. Извори познају и изразе *ѣрадац*, *ѣрадина* и *ѣрадишиѣ*, као место са остацима утврђења.⁷ Поред града средњовековни текстови помињу и *ѣрѿове*. Стари општесловенски термин **трѣгъ** у основи је означавао робу, ствари које се купују и продају, али се касније почео употребљавати и за неутврђена места где се роба куповала и продавала.⁸ Градови и тргови помињу се заједно у неколико чланова Душановог законика (чланови 7, 141, 168, 169, 184), те стога можемо предпоставити да су имали идентичан правни положај.

Градско становништво у средњовековној Србији није представљало јединствен, аутономан сталеж (*tiers état*), као што је то био случај са западноевропским феудалним монархијама. Да бисмо објаснили његов правни положај узећемо у разматрање три различите врсте срењовековних српских градова: 1) градове у унурашњости Србије; 2) приморске градове, и 3) градове освојене од Византије.⁹

⁴ У једној повељи краља Душана изdatoј око 1322, потврђују се имања дата манастиру Хиландару, и између осталог се каже да је краљ приложио цркви посвећеној архистратигу (арханђелу Михајлу) у подградију Штипа (**И прида краљевѣцтво ми цркви архистратигоу ѿѣ подѣградиа штѣпѣскаго...**) 10 меропаха. Наредно поглавље носи назив **Законъ подѣграднио** и у њему се прецизирају обавезе зависног становништва које је живело у подграђу. С. Новаковић, *Законски сѣоменици срѣпских држава средњега века* (у даљем тексту *Зак. сѣом.*), Београд 1912, стр. 402, XX, XXI. Подграђа у првобитном значењу речи нарочито су честа у Босни и исказују се именима која преузимају од тврђаве у чијем су се подножју развила: Подборач, Подсоко, Подпрозор, Подблагај, Подкоњиц, Подзворник, итд. Видети одредницу *Подѣрађе* (Д. Ковачевић-Којић), у *ЛССВ*, стр. 534–535.

⁵ Латински *sub* = испод и *urbs* = град. У дубровачким документима подграђа се означавају изразима *sub* или *sotto* (италијански „испод“). На пример *Podvisochi – Subvisochi – Sottovisochi*, под краљевским градом Високи; *Subtusborach – Sotoborach* под Борчем, главним утврђењем моћне властеоске породице Павловића. Видети детаљније Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне Босне*, Сарајево 1978.

⁶ Израз *амборија* потиче од грчке речи **ἐμποριον** = трговиште. Наведени термин употребљен је у документима о поклону великаша Хреље Хиландару, као место становања 50 паричких породица: **у амбориоу односно оу градоу Штипоу оу амборѣскоу, односно ѿѣ подѣградиа штѣпѣскаго**. Видети С. Ћирковић, *Хрељин ѿклон Хиландару, Зборник радова Визанѿолошкој инѣиѣуѣта* 21 (1982), стр. 103–117.

⁷ Видети одреднице *Градац*, *Градина* и *Градишиѣ* (М. Поповић), у *ЛССВ*, стр. 124–125.

⁸ Видети одредницу *Трѣ* (Д. Ковачевић-Којић), у *ЛССВ*, стр. 737–739.

⁹ Списак радова о средњовековним српским градовима и градском становништву, објављеним до 1976. године може се наћи у предговору С. Ћирковића за књигу М. Динића, *Срѣпске земље у средњем веку*, Београд 1978, стр. 26, нап. 71. Видети и S. Ćirković, *Unfulfilled Autonomy: Urban Society in Serbia and Bosnia, The Urban Society of Eastern Europe in Pre-modern Times*, ed. B. Krekić, Berkeley-Los Angeles-London 1987, pp. 158–184, као и зборник

1) Градови у унутрашњости Србије

У градовима који су постојали у Србији живело је домаће становништво, као и изванредан број странаца. Српско становништво у градовима било је у правном погледу изједначено са себрима, што се јасно види из члана 94 Душановог законика, који помиње *себра у граду или у жуџе, или у каџуну*.¹⁰ Било је сасвим уобичајено да када владар дарује Цркву, да јој поклања села и градове. У повељи додељеној манастиру светог Арханђела¹¹ у Леснову (издата између 1347. и 1350), цар Душан каже да је дао двадесет кућа у Штипу (антички *Astibo*, данас у бившој југословенској републици Македонији) Цркви у баштину (**Оузе светое царство ми оу градоу .к. коукъ, и то приложи светое царство ми подь црьковъ Светаго Архистратига Лесновскога, да соу црькви съ всеми баштинами своими што си имаю оу градоу томь**).¹² Градови су припадали или владару, или Цркви или властели, тако да је градско становништво подлегао свим себарским обавезама. То се јасно може видети из више одредаба Душановог законика. Члан 169 помиње *градове и њрџове царсџива ми*, а члан 170 *градове царсџива ми*. У члану 7 читамо: *И да њосџави црков велика*¹³ *џроџџоџџе*¹⁴ *џо всех џрадовех и џрџовех*. Члан 142 отпочиње речима: *Власџелом и власџеличиџем коим џесџ дало царсџиво ми земљу и џрадове*. Слично и члан 184: *Власџеле и кефалиџе царсџива ми кои држе џрадове и џрџове*.¹⁵

Становници градова нису улази ни у састав државних сабора, као неке врсте сталешких скупштина, какве су постојале у западноевропским монархијама.

2) Приморски градови

Посебан правни статус имало је становништво приморских градова који су улазили у састав средњовековне српске државе, као што су били Дриваст, Улцињ, Бар, Будва и Котор. Права и обавезе становника ових

радова са научног скупа о структури средњовековних градова у Србији, *Социјална стџрукџура срџских џрадских насеља (XII-XVIII век)*, Смедерево – Београд 1992.

¹⁰ С. Новаковић, *Законик Сџефана Душана цара срџског 1349-1354*, Београд 1898 (ре-принт 2004), стр. 73 и 202 (у даљем тексту *Законик*).

¹¹ Грчки *ἀρχάγγελος* = предводник анђела.

¹² *Зак. сџом.*, стр. 678, VII.

¹³ Израз „Велика Црква“ обично се односио на Цариградску патријаршију, али у Душановом законнику он означава Српску патријаршију.

¹⁴ Израз *џроџџоџџе* изведен је од грчког *πρџτος* = први и српског *џоџ*, што је био уобичајени назив за сеоске свештенике.

¹⁵ Новаковић, *Законик*, стр. 133 и 247; 134 и 247; 12 и 155; 109 и 231; 142 и 258.

градова била су регулисана градским статутима,¹⁶ од којих су сачувани само статuti Котора и Будве. Барски статут је посредним путем, на основу апелационих пресуда у Дубровачком и Млетачком архиву, делимично реконструисан (двадесетак одредби).¹⁷ Улцињски статут такође није сачуван, али се у изворима из 1330. помиње заједно са статутом Бара, па се претпоставља да је регикован између которског (1301) и будванског статута (средина XIV века).¹⁸

1. Коѿор – Которска општина била је самостална јединица у оквиру средњовековне Србије, која се састојала од самог града, непосредне градске околине називане *дисѿрикти* и четири жупе – Грбаљ, Бијела, Крушевице и Леденице, које је граду поклонио српски краљ Милутин (1306-1307). Практично, то је била територија данашње Боке Которске изузев града Херцег Новог.

У току српске владавине (1186-1370) Котор је уживао широку аутономију, која се заснивла на градском Статуту, чије најстарије одредбе потичу из 1301. године. Иако је имао велику самосталност, Котор је признавао врховну власт српских владара. Српски краљ је имао утицаја на избор которског кнеза, али извори нас не обавештавају да ли се ту радило о правим изборима или само о потврди владара. Которски статут каже да је кнез *de mandato domini regis*. Када је кнез полагао заклетву обећавао је да ће управљати градом *ad honorem domini regis*.¹⁹ Али, када су остали градски магистрати полагали заклетву нису помињали српског владара. Српски владар је могао позвати неког угледног Которанина да ступи у краљеву службу и у име краља обави неке важне послове. Уколико би грађанин Котора то одбио морао би да плати 2000 перпера, што је била највиша глоба предвиђена Статутом. Половина глобе припала би српском владару. Исто тако је српском владоцу припадала половина глобе, коју су Которани плаћали својој Општини, ако би закупили продају соли у Будви, под другим условима, него што су били предвиђени у Статуту. Године 1315. Општина је забранила сађење лозе на земљишту манастира светог Ђорђа (код Пераста). За кривце је била одређена казна од 200 перпера. Од тога је 10 перпера припадало српском краљу.²⁰ Новац од осталих глоба, припадао је Которској Општини.

¹⁶ Видети исцрпну одредницу *Сѿаѿуѿи* (Ж. Бујуклић), у *ЛССВ*, стр. 702-707, са детаљним списком извора и литературе.

¹⁷ С. Ђирковић, *Средњи вијек* у „Бар под Румијом“, Бар 1984, стр. 9-34.

¹⁸ Ж. Бујуклић, *Сѿаѿуѿи*, *ЛССВ*, стр. 704.

¹⁹ R. Mietum, *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis MDCXVI*, cap. 32 et 25. Пошто је наведено издање доста тешко пронаћи у библиотекама, одломци из Которског статута могу се користити према збирци Стојана Новаковића, *Законски сѿоменици*, стр. 1-21.

²⁰ *Ibid.* Cap. 352, 311, 281.

Односи између друштвених сталежа, општинско законодавство и организација судова били су потпуно независни од српских власти. Ту чињеницу посредно потврђује и Душанов законик јер ниједан његов члан не регулише правни положај Котора (нити било ког другог приморског града), што је несумњиви доказ њихове аутономије.

Становништво Котора делило се на више друштвених слојева. То су били властела, пук, слободни сељаци и кметови различитог степена зависности од феудалног господара и, на дну друштвене лествице - робови.

Которски Статут назива властелу *nobiles viri, nobilitas* и једанпут чак *sacra nobilitas* (cap. 2). У српским правним споменицима они се називају *власџела*, исто као и повлашћени сталеж у Србији. Прва позната которска властела помињу се у препису повеље из 1124. године. Ако је препис веродостојан карактеристично је да од дванаесторице властелина само тројица имају словенска имена (*Dabrazza, Micha de Belez, Goislavus Derze*), док су остала романског порекла. То би могао бити доказ да је владајући сталеж био романског порекла, али да је у четрнаестом веку словенски елемент сачињавао већину грађана. Односи између властеле и пука нису били правно регулисани све до 1361. године. Од тада је било прописано да чланови Великог и Малог већа, а касније и Већа умољених, као и највиши магистрати и судије могу бити само из редова властеле.

Велику већину становника Котора сачињавала је класа коју Статут назива *populus, illi de populo, populares* – пук. Пучани су се углавном бавили трговином и занатима, али су могли и да обављају функције нижих магистрата, за шта су добијали месечну плату. У петнаестом веку у граду је живело 800 пучанских породица, наспрам само 100 властеоских.

Правни споменици нас обавештавају и о постојању ропства у Котору. Мада су робови били најчешће кућна послуга (извори их називају *servi, servae, ancillae*), они су могли бити предмет робног промета. Најстарији податак о трговини робљем у Котору налази се у даровници извесног Петра Црног цркви Светог Петра у Селу код Сплита (око 1080). У том документу се каже да је Петар Црни купио роба од Которана за три солида.²¹ У уговору између Дубровника и Котора од 1279. године, била је дозвољена трговина робљем између два града и била је утврђена висина царине на роба или ропкињу.²² Которски Статут не помиње трговину робљем: једино је отац могао да прода своју ванбрачну кћи у случају њеног неморалног понашања (cap. 210). Робом се постајало рођењем од родитеља робова или куповином. Роб се могао ослободити само вољом свога господара. Често је

²¹ F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske istorije*, Zagreb 1914, str. 282.

²² J. Радонић, *Дубровачка акџа и њовеље I,1 (Acta et diplomata ragusina I,1)*, Београд 1934, стр. 63.

властела тестаментом поклањала слободу робовима. Такви робови називани су *liberticii* – ослобођеници (*liberati a servitute dominorum suorum*).²³ Ако роб или ропкиња побегне од свог господара и буде ухваћен, господар је могао да уради са њим што год је хтео, без икакве одговорности према Општинским властима (*possit facere de eo vel eis quidquid sibi placuerit et Curia nullam poenam sibi imponere possit*).²⁴ Свака особа која би скривала туђег, одбеглог роба морала би да плати цену роба, глобу од десет перпера и висину наднице за сваки дан који је роб провео у његовој кући.²⁵ Нарочито строге казне биле су предвиђене за робове који би се усудили дићи руку на слободног човека. Ако је роб ударио слободног човека невластеоског порекла, био је тучен. Али, ако би насрнуо на властелина, ударан му је печат на лицу, а потом је вођен кроз град и при том шибан. За напад на себи равне (робове), господар је уместо роба морао да плати три перпера. Ако то господар није хтео, роб је био батинан.²⁶

Сеоско становништво назива се у Статуту *villani, villici* и *rustici*. Неки од сељака су били власници својих земљишних деоница, али већина их је радила као кметови на властеоским имањима. Обавезе кметова биле су регулисане посебним уговорима са власницима земље. Уговор је могао бити склопљен у писменој форми, али је чешће био усмен, временски ограничен (*ad tempus*) или трајан (*ad perpetuum*). Најкраћи закупни рок био је три године, али у пракси уговори су закључивани на пет, десет, двадесет или чак и више година, а понекад и до краја закупчевог живота (*in vita mea tantum*).

Законодавну власт у Котору вршило је Велико веће (*Consilium maius* или *Consilium maius et generale*), састављено искључиво од властелина старијих од 18 година. Највиша извршна власт била је поверена Малом већу (*Consilium minus*) од 13 чланова. То су били кнез (*comes, rector*) и 12 већника које су бирале судије на период од годину дана. После 1372 године, број већника био је сведен на 6. Према подацима из извора, целокупно становништво Котора сачињавало је Народну скупштину (*Concio publica*), која је сазивана с времена на време. Али, извори нам не дозвољавају да закључимо какав је био однос између Скупштине и два Већа. Изгледа да су у XIV веку све одлуке доносила Већа а да је народ, окупљен на градском тргу, давао свој формални пристанак вичући *placet* (допада се) или *fiat, fiat* (нека тако буде).²⁷ Веће умољених (*Con-*

²³ Cap. 220.

²⁴ Cap. 221, *De servis fugitivis*.

²⁵ Cap. 221.

²⁶ Cap. 119.

²⁷ Извори не потврђују изричито да су се одлуке у Котору доносиле на такав начин, али на основу података које имамо о Дубровнику, могла би се извести аналогија. Видети F. Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII vijeka*, Zagreb 1894, str. 187 i M. Rešetar, *Dubrovačko Veliko vijeće, Dubrovnik, revija*, Dubrovnik 1929, str. 3.

silium rogatorum) било је нова установа, уведена 1372. године. Састојало се од 15 чланова и врло брзо је концентрисало сву власт у својим рукама.

На челу управе налазио се кнез (*comes, prior*), особа без неког већег утицаја, који је заправо био само *primus inter pares*. Поред тога Општина је имала велики број чиновника као и нотаријат (*notarius*), чији је задатак био да саставља и чува документа.

У Котору су постојала два суда: *Curia parva* (Мала курија) и *Curia* (Курија). Међутим, Мала Курија није представљала првостепени суд, а Курија другостепени, већ се у првој судило у ситним споровима вредности до 10 перпера, а у другој за вредније спорове и тежа дела. Призив или апелација²⁸ била је дозвољена само за спорове за које се изрицала казна виша од 500. перпера и упућивала се најпре Папином суду у Риму, а потом колегији школованих правника у Падови, Перуђи и Болоњи.²⁹

2. Будва – Политички и економски значај Будве био је далеко мањи у поређењу са осталим приморским градовима у њеном суседству, као што су били Дубровник, Котор, Бар и Улцињ. Средњовековна Будва је обухватала малу територију од свега неколико квадратних километара и мало острво Свети Никола. Градски Статут, настао средином XIV века,³⁰ назива ту територију „наша земља“ (*terra nostra*), али прави јасну разлику између градског језгра званог *citta*, и околине која се назива *distretto* (дистрикт, област).³¹

Будва је ушла у састав средњовековне српске државе између 1184. и 1186. године, када је Стефан Немања освојио Бар, Улцињ, Котор и Будву. Град је остао под српском влашћу до смрти цара Уроша (1371), али практично град је постао властелинство моћне породице Балшића још 1360. године. Од тада, па све до 1442. године Будва је осам пута мењала господаре, када ју је по трећи и последњи пут заузела Млетачка Република.³²

Иако је Будва била мала заједница град је имао своју комуналну организацију као и остали приморски градови, али аутономија Будве је била

²⁸ Видети одредницу *Призив, Апелација* (С. Шаркић), у *ЛССВ*, стр. 582-583.

²⁹ О Котору видети детаљну студију И. Синдика, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950.

³⁰ Оригинални текст из XIV века, писан на латинском није сачуван. До нас је стигао само италијански превод с краја XVII века, кога је издао S. Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardoniae, et civitatis insulae Lesinae, Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, pars I, vol. III*, Zagreb 1882-1883. Текст Статута превео је на српски N. Vučković, *Srednjovekovni statut grada Budve*, Budva 1970. Најновије издање Статута, *Statut Budve*, priredili N. Luketić i Ž. Vujković, Budva 1988, садржи италијански текст на основу Љубићевог издања и Вучковићев превод.

³¹ О Будви видети врло документовану књигу Ž. Vujkovića, *Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune*, Nikšić 1988.

³² Видети И. Синдик, *Однос града Будве према владарима из династије Немањића, Историјски часопис VII* (1957), стр. 23, нап. 1.

знатно ужа него што је то био случај са Котором.³³ Односи између српскога цара и Будванске општине били су регулисани у прва четири поглавља Статута. Када Господин Цар (*misser lo imperador*) дође у град имао је право на три обеда – *tre manzari*, што је превод српске феудалне дужности зване *оброк*. Исто право имали су цареви гласници (*nuntio*) и посланици (*ambasador*). Основни порез кога је Будва плаћала српском владару звао се *акросѣих* (**акростикъ**, **ѡкрѡстѣухов**, *acrostico*) и споменут је три пута у првом поглављу Статута.³⁴ Најпре је речено да 5 перпера од акростиха припада градскоме Кнезу (*conte*), који је био царев достојанственик, кога је именовао српски владар. Општина је имала обавезу да плати 10 перпера царевом *казнацу* (ризничару) када буде скупљао акростих. И најзад, Будва је морала да плати једанпут годишње 100 перпера мање 4 динара српскоме цару.

Будва је морала да се одазове војном позиву српскога владара, али само ако цар залази у област између Скадра (данашњи *Shkodër* у Албанији), Котора и Зете. У том случају Будва је морала да стави цару на располагање чету од 50 војника.

Судска аутономија Будве била је доста ограничена. За одређене спорове био је надлежан српски „царски“ суд. То су била кривична дела издаје (*infedeltade*), убиства (*homicidio*), злостављање робова или робиње (*de servo et de serva*), и крађа или убиство коња (*de cavallo rubato o morto*).³⁵

Законодавну власт у Будви вршило је Градско веће, које је за време млетачке власти називано Велико веће (*Consiglio Maggiore*). Извори нам не дозвољавају да закључимо да ли су чланови већа били само властела (*gentil'huomeni*) или је то могао постати и сваки становник града. За време српске владавине Статут помиње 8 саветника (*consiglieri*) и три судије (*giudici*), чији задатак је био да се брину о градским приходима и порезима. Када је Будва пала поново под власт Републике Светог Марка (Венеције)

³³ Видети Вујклић, *op. cit.* стр. 25, нао. 3.

³⁴ Исти порез плаћао је и Бар. Видети одредницу *Акросѣих* (Ћ. Бубало) у *ЛССВ*, стр. 4-5.

³⁵ *Stat. Bud.* Cap. 3. Поређења ради навешћемо шта је у Србији судио такозвани „царски“ или државни суд. Судио је властели, становницима владаревих домена и свим себрима за сва она дела која су била изузета из надлежности властелинских судова, за такозване „царске дугове.“ То су били „невера“ (издаја, или тачније отказивање вазалне заклетве - *diffidatio*), „провод“ или „прејем људски“, тј. помагање туђем меропху да побегне од свога господара, „вражда“ (убиство), „крв“ (рањавање), „коњ“ или „свод коњски“, тј. крађа или самовласна заплена коња и „земља“ (парнице око својине на земљи). Извори спомињу „гусара и тата“ (разбојника и лопова), односно разбојништво и крађу и „разбој владичански“ (силовање властелинке). Детаљније видети Т. Тарановски, *Историја српској љрава у немањћкој држави, IV део, Историја судској уређења и љосѣујка*, Београд 1935, стр. 154-158 = *Класици јуѡсловенској љрава, књѣа 12*, Београд 1996, стр. 705-709, и С. Шаркић, *Средњовековно српско љраво*, Нови сад 1996, стр. 116-117.

извршна власт прешла је у надлежност Малог већа (*Consiglio piccolo*). Будвански кнез је био странац (*conte*) који је управљао градом у име српско-га цара и који није морао живети у граду. Али, ако би се одлучио да живи у Будви, Општина је морала да му обезбеди кућу за живот. Када би дошао у град да преузме дужност, имао је право на три obroка (*tre manzari*), као што је то био случај са царем, његовим гласницима и посланицима. Кнез је морао да се закуне да ће поштовати све старе обичаје и прописе који су били записани у Статуту. Ако би он одбио да то учини, Општина је имала право да га на то принуди

Статут помиње судије (*giudici*) и дугачку листу градских чиновника.³⁶

3) Градови освојени од Византије

Градовима које је освојио од Византије (Сер, Верија, Касторија, Јерис, Трикала, Трилис, Вронт, Кавала и други) цар Душан је потврдио све привилегије које су имали и у време византијских царева. О томе јасно говори члан 124 Законика: *Градове њрци, којех јесѣ њријел ѣосѣодин цар, шѣо им јесѣ учинил хрисовуље и ѡпросѣаѣме,*³⁷ *шѣо си имају ѣде и држе до сијеѣа-зи сабора*³⁸ *ѣо-зи да си држе и да им јесѣ ѣврдо, и да им се не узме нишѣо.*³⁹ Иста одредба може се наћи и у другом делу Законика (проглашеном 1354), у члану 137: *Хрисовуљи царѣѣва ми шѣо су учѣњени ѣрадовом царѣѣва ми, шѣо им ѣише, да им несѣ вољан ѣѣтворѣѣи ни ѣосѣодин цар ни ин кѣо. Да су хрисовуљи ѣврди.*⁴⁰ У члану 137 грчки (византијски) градови нису изричито поменути, тако да се може поставити питање да ли су се поменуте власти односиле и на српске градове. Али, како је Тарановски истакао,⁴¹ тај члан се односи само на византијске градове, чему иде у прилог и стилизација члана 176, насловљеног *О ѣрадовех* (О градовима): *Градове вси ѣо земљи царѣѣва ми да су на законе о всем како су били у ѣрвѣх цар. А за судове шѣо имају међу собом да се суде ѣред владалци ѣрадскимѣ и ѣред црковним клиросом. А кѣо жуѣљанин ѣри ѣражданина, да ѣа ѣри ѣред владалцем ѣрадскимѣ и ѣред црковом и ѣред клиросом ѣо закону.*⁴² Речи како су били у ѣрвѣх цар, показују да се члан 176 односи на византијске градове, а не на градове уопште, као што је написано у наслову. „Први цареви“ су ван сваке сумње

³⁶ Детаљно о томе Вујуклић, *op. cit.* 54-64.

³⁷ Грчки **прѣстаѣма**, царска наредба са снагом закона. Видети одредницу *Просѣаѣма* (Б. Ферјанчић) у *ЛССВ*, стр. 591.

³⁸ Сабор од 21. маја 1349, када је законик проглашен.

³⁹ Новаковић, *Законик*, стр. 95 и 221.

⁴⁰ Новаковић, *Законик*, стр. 104 и 227.

⁴¹ Т. Тарановски, *нав. дело I*, стр. 87 = стр. 127-128.

⁴² Новаковић, *Законик*, стр. 137-138.

византијски цареви, који су владали овим градовима пре Душанових освајања. Члан се позива на учешће црквених великодостојника у споровима који су се водили пред градским судовима, што је била карактеристика одганизације власти у византијским градовима.⁴³

*
* *
*

Иако градско становништво није представљало аутономан сталеж у средњовековној Србији, цар Душан у више чланова Законака показује старање о градовима као војним, управним и економским центрима. Члан 127 прописује обавезу обнављања порушених кула и градова (такозвано *градо-зиданије*). У неколико чланова спомиње се град као административни центар жупе (чланови, 7, 63, 142, 184). Члан 120 штити права слободне трговине: *Цариник царев да несѣ вољан забавиши или задржашѣ коѣа човека да му куйљу ѣродасѣ у бесценѣје; вољно да ѣриходи всаки ѣо ѣрѣовех и вољом да ѣоходи всаки својом куйљом*. Слично прописује и члан 121: *Да несѣ вољан власѣелин ни мал ни велик, ни кѣо љубо, задржашѣ и заручиши своје људи или ине ѣрѣовце да не ѣреду на ѣрѣове цареве. Да ѣреде всак свободно*. Члан 122 наређује: *Ако ли који власѣелин задржи ѣрѣовца, да ѣлаши 300 ѣерѣер; ако ли ѣа цариник задржи, да ѣлаши 300 ѣерѣер*.⁴⁴ Као што се јасно види трговишта су били центри привредног живота. Новац се могао ковати само у градовима, што је наређено члановима 168, 169 и 170.

Члан 168 гласи: *Злашара у жуѣах и у земљи царсѣва ми ниѣде да несѣ, разве у ѣрѣовех ѣде јесѣ ѣосѣавило царсѣво ми динаре коваши*.

Члан 169: *Ашиѣ ли се обрѣше злашар освен ѣрадов и ѣрѣов царсѣва ми у којем селе, да се ѣо-зи село расѣе и злашар иждене. Ако се обрѣше злашар у ѣраду кове динаре ѣајно, да се злашар иждеже и ѣрад да ѣлаши ѣлобу шиѣо рече цар*.

Члан 170 гласи: *У ѣрадовех царсѣва ми да сѣоје злашарије и да кову и ине ѣоѣребе*.⁴⁵ Најзад, члан 125 изузима градове од ѣриселице, обавезе издржавања државних чиновника: *Градовом да несѣ ѣриселице, разве који иде жуѣљанин, да ходи к сѣањанину, или мал или велик, да му ѣреда коњ и сѣан вас, да ѣа сѣѣде сѣањанин са всем. И када си ѣојде он-зи ѣосѣ, да му ѣреда сѣањанин все шиѣо му буде ѣријел; ако ли му буде шиѣо ѣоѣнуло, все да му ѣлаши*.⁴⁶

⁴³ Видети М. Живојиновић, *Судсѣво у ѣрчким обласѣима срѣскоѣ царсѣва*, *Зборник радова византиѣолошкоѣ инсѣиѣуѣа* 10 (1967), стр. 197-249.

⁴⁴ Новаковић, *Законик*, стр. 92-94 и 218-219.

⁴⁵ Новаковић, *Законик*, стр. 133-134 и 247.

⁴⁶ Новаковић, *Законик*, стр. 96 и 222.

*Srđan Šarkić, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Townsmen in Mediaeval Serbia

Abstract

Urban population in mediaeval Serbia was legally and actually heterogeneous class. Their name – *građani* (townsmen) comes from Serbian word *grad*, meaning town, city. *Grad* (town) was originally the fortified place where the population could find the shelter. Later on, the people were settling around the fortress, occupying themselves with trade and artisans. The majority of the population lived in *podgradije* (suburbs), that is to say under and around the city walls. Besides the towns Serbian legal sources mention the market-towns (*trgovi*, singular *trg*), unfortified settlements where the goods were exchanged. Towns and market-towns are mentioned side by side in several articles of Dušan's Code, so we can suggest that they had the identical legal status.

Urban population in entirety did not represent in the mediaeval Serbia the unique, autonomous class (*tiers état*), like it was case in the West-European monarchies. Trying to explain the legal status of Serbian towns and its population we can speak on three different types of towns: 1) towns in interior of Serbia; 2) maritime towns, and 3) towns conquered from Byzantium.

In the towns in interior of Serbia lived the Serbian population and foreigners. Serbian population living in towns was equal in legal rights to the commoners. That fact could be clearly seen from the article 94 of Dušan's Code that mentions a commoner, whether in a city, county or in a mountain district...

Special legal status had the population of littoral cities that made a part of the mediaeval Serbia, such as *Drivast*, *Ulcinj*, *Bar*, *Budva* and *Kotor*. Legal rights of those townsmen were regulated by the city statutes, from which survived only the statutes of *Kotor* and *Budva*.

Tsar Dušan confirmed to the towns conquered from Byzantium all the privileges they had under the Byzantine Emperors.

Although the citizenry did not represent the autonomous class in the mediaeval Serbia, Tsar Dušan several times in his Code shows the care for towns as military, administrative and economic centres.

Key words: towns, market-places, suburbs, autonomy, *Kotor*, *Budva*, Byzantine towns, Dušan's Code.